

NGAAHI ONGOONGO

Fakafe’iloaki ‘a e ‘Omipatimeni Fakataimi

Mālō e lelei mei he ‘Ofisi ‘o e ‘Omipatimeni, Tonga.

Ko e tukutukulaumea ‘a e ‘Omipatimeni kuo kakato ‘a ‘ene fai fatongia, Mr. ‘Aisea Taumoepeau, SC., ko e pule lelei ‘i he fonua ni mo e Pasifiki kotoa pea toe ope atu ki he ngaahi fonua kehe. Ko e ‘a’ahi faka’ofisiale na’e fakahoko mai ‘e he ‘Omipatimeni Pule ‘a Nu’u Sila, Judge Peter Boshier, ko hono fakatokanga’i ia ‘a e meimeī 10 ta’u ‘o e taaimu’ā ‘a ‘Omipatimeni Taumoepeau ‘i hono taukave’i mo malu’i e totolu ‘a e kakai ‘i he ‘ene ngaahi ngaeue faka’omipatimeni. Na’e toe talamonū ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ki a Taumoepeau ‘i he teuaki ‘o ‘ene malōlō mei he fatongia.

Mrs. ‘Alisi Taumoepeau, KC.

‘Omipatimeni Fakataimi/Pule Lahi
‘Ofisi ‘o e ‘Omipatimeni

‘Olunga: Ko e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Fakafanua (fika 2 mei to’ohema), ‘i he ‘ene fakataha mo Judge Peter Boshier, ‘Omipatimeni Pule ‘o NZ (fika 3 mei to’ohema). ‘Oku ha he ta ‘a Mr. Matt Lambie mo Renee Vaioleti pea mo e Kalake Pule ‘o e Fale Alea, Mrs. Gloria Pole’o.

‘I he ngaahi ongoongo ni ...

1. Fakafe’iloaki ‘a e ‘Omipatimeni Fakataimi
2. Tukutukulaumea ‘a ‘Omipatimeni ‘Aisea Taumoepeau, SC
3. Faka’eke’eke makehe ‘o Judge Boshier—ko e faka’kalangilangi ma’a ‘Omipatimeni Taumoepeau
4. ‘A’ahi makehe ‘a e ‘Omipatimeni Pule ‘a Nu’u Sila, Judge Boshier
5. Fokotu’u e ‘Omipatimeni Fakataimi, Mrs. ‘Alisi Taumoepeau, KC.
6. Totolu ki he fakamatala – Pule Lahi
7. Tala Fatongia
8. Kau ngaeue leleitaha ‘o e mahina

Tukutukulaumea ‘a ‘Omipatimeni ‘Aisea Taumoepeau, SC

Na’e kakato e fai fatongia ‘a e ‘Omipatimeni, Mr. ‘Aisea Taumoepeau, SC., he ‘aho 18 ‘o Fepueli, 2023, ‘i he ‘e ne a’usia hono 72 ta’u, ko e ta’u fakalao ia ki he malōlō mei he ngaue ‘o fakatatau ki he Lao ki he ‘Omipatimeni 2001.

Lolotonga ‘a e ‘i he fohe ‘a e ‘Omipatimeni, kuo ne fokotu’u ha ngaahi makamaile ola mo lavame’ā ‘i hono fakaake ‘a e ‘ofisi mei ha tükunga na’e ‘ikai ha lalaka ki mu’a ‘o hoko ai ko ha ‘ofisi kuo ola lelei ‘e ne fai fatongia. Ko ‘ene ngaahi tukutukulaumea he pule lelei ‘a e ngaahi makamaile fakalao mo faka-Konisituone kuo a’usia pea mo ha hingoa fo’ou ko e ‘Ofisi ‘o e ‘Omipatimeni talu mei he 2016.

Ko e ngaahi fai fatongia ‘a ‘Omipatimeni Taumoepeau mei he 2014 ki he 2023, ‘e faka’ilonga’i ‘aki ‘a ‘ene ngaahi tukutukulaumea ‘a e fa’unga totolu ‘o e ngaahi ngaeue faka’omipatimeni mo e pule lelei ‘i Tonga mo e ope.

Tau’atāina fakalao – Na’e fuofua fokotu’u e ‘ofisi ‘o fakamalumalu ‘i he Lao ki he Vā mo e Kakai 2001, ka na’e ‘ikai ola lelei kakato he na’e kei malumalu ‘a e kau ngaeue ‘i he Komisoni ki he kau ngaeue fakapule’anga mei he 2001 ki he 2014. Mei he 2006 – 2012, na’e te’eki ke fokotu’u ha komīsiona kimu’ā ‘a e ngaahi liliu ki he lao he 2016 ‘o fakalahi ai e ngaahi mafai fakalao mo e tau’ataina ‘i he ngaahi fatongia ‘o e ‘Omipatimeni. Na’e tokoni e ngaahi makamaile mahu’inga ni ki he lahi ange e ngaahi launga mo e ngaahi fakatotolo na’e fai pea pehe ki he ngaahi lipooti na’e fa’u mei ai. ‘I he ‘aho 21 ‘o Ma’asi, 2014, na’e fokotu’u ai ‘a Mr. ‘Aisea Taumopeau ke ne le’ole’o he Komīsiona ki he Vā mo e Kakai. Na’e fokotu’u ia ke ne hoko ko e Komīsiona ‘i Novema ‘o e ta’u tatau.

Fakaivia Faka-Falealea mo Faka-Konisitutone – ‘I he ‘aho 2 ‘o Tisema, 2016, na’e fai e ngaahi liliu fakalao ‘o kau ai e liliu ki he ‘Omipatimeni mei he Komīsiona ki he Vā mo e Kakai; liliu e fa’unga mafai tali ui ‘o e fatongia mei he Fakataha Tokoni mo e Kapineti ki he Sea mo e Fale Alea pea mo e liliu e ngaahi mafai ke pulusi e ngaahi lipooti ‘o fakatatau ki he tu’utu’uni ‘a e ‘Omipatimeni ‘o kapau ‘oku mahu’inga ki he kakai. ‘I he ‘aho 11 ‘o Siulai 2021, na’e hoko ai ko e lao ha liliu na’e fai ki he lao he 2018 ‘o fakatatau mo e kupu 31(b)(2) “Kuopau ki he ‘Omipatimeni, tukukehe kapau ‘oku tu’utu’uni ‘e he lao, kene ma’u e mafai kakato kene ngaeue tau’ataina ‘aki hono ngaahi mafai ‘i he lao mo hono ngaahi fatongia ‘o ‘ikai ha kau noa atu mei ha taha pe fa’unga mafai.”

(Hokoatu he p.2)

(mei he p.1) ‘I he ‘aho 18 ‘o ‘Akosi ‘o e ta’u tatau, na’e katoanga’i ai ‘a e 20 Ta’u e ‘ofisi ‘aki hano fakaava ha va’a-si’i i Neiafu, Vava’u.

Fakalakalaka ki he ‘ofisi – Na’e toko fā (4) pe ‘a e kau ngaue ‘i he 2016 – ko ha ‘ofisa fakatotolo, ongo kalake mo ha tokotaha ngaue lau’aho, ‘o nau ‘ofisi mei he Fale Koloa motu’ a ‘e pule’anga ‘i Nuku’alofa. Na’e hā ai mo e tukunga motu’ a ‘o e ‘ofisi pea ‘ikai foki ke lahi hono ‘ilo’i ‘e he kakai e ‘ofisi ni mo hono ngaahi fatongia.

Tala Fatongia ma’ae kakai – Na’e toki kamata mei he Ta’u Fakapa’anga 2013/14 ‘a e ngaahi tala fatongia ma’ae kakai he ‘otu Tonga ni ke faka’ilo mo ako’i e kakai fekau’aki mo e ngaahi tefito’l fatongia e ‘ofisi pea mo e founiga tenau ala ta’imalie ai mei he ngaahi fakatotolo ki ha’au lau’aho, ‘a ia ‘oku ta’etotongi pe. Kuo a’usia e ngaahi fakalakalaka mei he ngaahi tala fatongia ki he kainga Tonga ‘i Nu’u Sila ‘i he 2018 mo e 2022, ‘Asitelelia mo Fisi ‘i he 2019 ke faka’ilo atu ki he kainga Tonga ‘oku kei ‘i ai ha’anau ngaahi koloa ‘oku nau kei tokanga mai ai ki Tonga ni ‘o hange ko e kelekele pe koloa.

Kuo ma’u e ngaahi launga mo e ngaahi faka’eke’eke mei he kainga Tonga ‘i he ‘otu fonua muli. ‘Oku toe fakahoko e ngaahi tala fatongia kehe ‘o kau ai e ngaahi polokalama Letiō mo e TV mo e felafaoaki, tala fatongia ki he ngaahi kolo, fakataha mo e ako mo hono tufaki e ngaahi tohi ongoongo ‘a e ‘ofisi.

Fakatokanga’i mo e fetokoni’aki fakavaha’apule’anga – Na’e kei hoko atu pe e ngaahi ako ma’ae kau ngaue ‘i he tokoni mei ‘Asitelelia, Kautaha ‘Ompatimeni fakafeitu’u ‘a ‘Asitelelia, ‘Esia mo e Pasifiki (APOR), Kautaha ‘Ompatimeni Fakavaha’apule’anga (IOI) pea mo Nu’u Sila ki hono fakalakalaka e taukei ‘i he fakatotolo ‘a e kau ngaue.

‘Oku ongo malie mo matu’aki mahu’inga hono talaki ‘o e ngaahi makamaile ki he ikuna ‘o e pule lelei ‘a ia kuo takimu’ a hono fokotu’utu’ ‘a e ‘Ompatimeni, ‘Aisea Taumoepeau, SC., lolotonga ‘a ‘ene fai fatongia he ta’u ‘e hiva (9), mo ‘ene ngaue’aki ‘a hono taukei fakalao mei he ‘ene hoko ko e ‘Ateni Seniale mo Minisita ‘o e Lao ‘o iku mei ai ‘a e ngaahi fakalakalaka lalahi mo e ngaahi ikuna ‘i he ngae faka’ompatimeni ma’u Tonga ni ‘i he Pasifiki mo e kolope. ©OMB Tonga.

Faka’eke’eke makehe ‘o Judge Peter Boshier – Fakalangilangi ki a ‘Ompatimeni Taumoepeau, SC.

Na’e fakahoko ‘a e fakamatala makehe ‘a e ‘Ompatimeni Pule ‘a Nu’u Sila, Judge Peter Boshier, ki he Va’u Mitia ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Ompatimeni lolotonga ‘a ‘ene ‘a’ahi nounou mai ki Nuku’alofa ni, ko ‘ne fakalangilangi’i ‘o ‘Ompatimeni ‘Aisea Taumoepeau.

Q.1 Ko e ha e taumu’ a ho’o ‘a’ahi mai?

‘Oku tatau pe ‘a e fuoloa ‘a ‘eku hoko ko e ‘Ompatimeni pea mo ‘Aisea Taumoepeau pea ‘oku mau matu’aki faka’apa’apa lahi ki he ngaahi ngae kuo ne fakahoko. Koi a ai, koe’uhu ko ‘ene malolō mei he fatongia, ‘oku ou fie folau mai ke fakahoko ha ‘a’ahi faka’ofisiale kiate ia mo e toko ua (2) ‘o ‘eku kau ngaue. Ko e ‘uhinga totonu ki he ‘eku ‘a’ahi mai ke fakamalo kiate ia pea ke fakatokanga’i hono fatongia, ‘o tatau pe ‘i Tonga ni mo e fakamamanu lahi.

Q.2 Ko e hā e anga ho’o vakai ki he tukutukulaumea ‘a e ‘Ompatimeni ‘o Tonga hili e ngaahi ta’u lahi? ‘Ikai ngaata ai, ko e ha e anga ho’o vakai ki he ngaahi ngae ‘a hono ‘ofisi ‘i hono paotoloaki e ngaahi pou tuliki ‘o e pule lelei?

‘Uluaki, ‘oku lelei ‘aupito e Lao ki he ‘Ompatimeni ‘a Tonga mo e motolo ‘oku ngae’aki. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha motolo lelei pehe ‘a e ngaahi fonua takitaha pea ko ‘eku ‘uhinga ki ai he kuo pau ke tau’ataina ‘a e ‘Ompatimeni, taau mo potupotu tatau, pea he ‘ikai teke lava fai ia kapau ‘oku ke tali ui ki he pule’anga lolotonga. Kuo pau keke tali ui ki ha taha ‘oku ‘atā mei ha fa’ahinga tafa’aki ‘o hangē ko e sea ‘o e fale alea. Ko e ‘uluaki me’ā ia. Fika ua (2), kuo pau ke hoko ko e tokotaha tonu kuo fokotu’u ki he fatongia, kuo pau ke lelei hono ongoongo mo e ngeia pea ke faka’apa’apa’i foki. ‘I he ‘ene pehē, kuo hoko mai ‘a ‘Aisea Taumoepeau ko e Loea Ma’olunga, ko e Minisita ‘o e Lao mo ‘Ateni Seniale, kuo ne ngae he ‘Ofisi Talatalaaki ma’ae Kalauni ‘i ha ngaahi ta’u lahi ko e Solisitoa Seniale. Kuo ne ma’u kotoa e ngaahi puipuitu’u mo e tu’unga fakaako koi a. Ko e fika tolu (3), ‘oku anga fēfē e fai fatongia ‘a e ‘ofisi Tonga ni? ‘Oku lelei ‘aupito, pea ‘oku taku ko e taha ia he

Ko e ‘Ompatimeni ‘o Nu’u Sila, Judge Peter Boshier (to’ohema) mo ‘Ompatimeni ‘Aisea Taumoepeau, SC., ‘i he fakataha mo e kau faiongoongo.

kau takimu’ a he Pasifiki koe’uhu ko e ‘iloa e tu’unga lelei ‘o e lekooti ‘o ‘e ne fai fatongia. Ko e taha ho mou ‘ofisi he ngaahi ‘ofisi si’i ‘oku ‘i ai ‘enau ngaahi tohi ongoongo pea ‘oku hā mahino ai ‘a e ki’i makehe ange ‘a e ‘ofisi ‘i Tonga ni ‘i hono fakahoaa ki he ngaahi ‘ofisi kehe.

Ko ‘e ne tukutukulaumeá ko ha ‘ofisi ‘oku faka’apa’apa’i mo falala’anga. Ko e kau polisi ‘oku nau tui teunga pea ‘ilo’i ‘e he taha kotoa pea tenau lava ke fakahū e kakai. Kuo ‘osi mahino pe ‘a hono faka’apa’apa’i kinautolu he kuo laau’ilo ‘e he kakai ‘a e ngae tenau ala fakahoko. Kā ko e ‘omipatimeni ‘oku ne faka’ai’ai e kakai ke mahino kia kinautolu ‘oku ne lava ke fai ha tokoni ma’u kinautolu. ‘Oku ‘ikai ke tui ha teunga ngae pe to’o ha me’atau. Ka ‘oku fai hono fakamahino ki he kakai teke vakai’i ‘a e me’ā ‘oku nau tokanga ki ai pea ‘e oatu e ola. Ko e tukutukulaumea ‘a ‘Aisea Taumoepeau, ‘oku ‘i ai hono ngeia mo ‘iloa pea mo ‘e ne vilitaki ke fai e me’ā ‘oku totonu.

Q.3. ‘I he a’usia ‘e he ‘ofisi ‘a e tu’unga faka-Konisitutone he 2021, ‘e anga fēfē hono a’usia e taupotu taha ke lalaka atu moia ki mu’u ke fakapapau’i ‘oku ola lelei mo lavame’ a pea ke tau’ataina kakato ‘a e ‘Ompatimeni? (Hokoatu he p. 3)

(mei he p. 2) ‘I he tu’unga faka-konisitutone fo’oú, ko Tonga e taha ‘o e ngaahi fonua si’i kuo ‘i ai e tu’unga faka-Konisitutone koe’uhì ko e fuoloa ta’u e Konisitutone ‘a e fonua ni.

‘Oku ‘i ai ho mou Tu’i pea ‘oku mahino kiate au ‘a ho’o mou Konisitutone. ‘Oku hoko ‘a hono fakahū ‘a e ‘Ofisi o hoko ko e sino faka-Konisitutone, ke hiki’i hake ai e tu’unga mo e mahu’inga ‘o e ‘ofisi pea ke fakapapau’i ai ‘a ‘e ne tolonga atu. ‘Oku ‘ikai keu ‘ilo’i ha toe fonua ‘oku ‘i ai e tu’unga faka-Konisitutone ‘o e ‘omipatimeni. Ko e uá (2), ko ho’o fehu’i ko e hā e mahu’inga ke kei pukepuke e tau’ataina e fatongia ‘o e ‘omipatimeni? Ko e me’ā mahu’inga henì ke fakapapau’i, ‘o hangē ko e fakalea ‘a e tu’utu’uni ‘a e Kautaha e ngaahi Pule’anga Fakatahahaha (UN) na’e tali he mahina ‘e 18 kuo hili, ko e me’ā mahu’inga mo’oni ko ha fonua kuo ne tali e tu’utu’uni, ke fakatokanga’i e mahu’inga ‘o e fatongia ki he fale alea, kae ‘ikai ko e pule’anga lolotonga ke fakapapau’i ‘oku fe’unga e pa’anga ki he ngaue pea ke fakapapau’i ‘e he falealea ‘o e ‘aho ni ‘e tatau ai pe ko e ha ha me’ā ‘e tala pe fai ‘e he ‘omipatimeni, ‘e faka’apa’apa’i ia, kae ‘ikai ko hono tautea’i pe luma’i. Koi a ai, ko hono faka’apa’apa’i e fatongia, ‘o hange ko e fatongia ‘o e ‘aotita seniale. ‘Oku ‘i ai e ngaahi fonua ‘oku tatau e lelei ‘a ‘enau motolo fakangae mo kimoutolu ‘i Tonga ni. Pea ko e me’ā ‘e taha na’e hoko ‘i Polani ‘i hono fai ‘e he ‘omipatimeni ‘a ‘ene tu’utu’uni ‘o fakaanga’i ai e pule’anga, na’e iku mei ai hono holoki ‘aki e 33% e patiseti ‘a e ‘omipatimeni he ta’u hono hokó. He ‘ikai ketau lava ke fai ha tu’utu’uni pehē.

Q.4. Ko e ha ho’o vakai ki he fakataha mo e hou’eiki memipa ‘o e Fale Aleapea mo e lau ‘oku “ikai ha nifo” ‘a e ‘Omipatimeni ‘o hange koi a na’e fakaha ‘e he taha e hou’eiki memipa?

Na’e fakafiefia ‘aupito ‘a e fakataha mo e Fale Alea, koe’uhì ko ‘eku fuofua fakataha ia mo ha Fale Alea. ‘Oku ‘ikai teu ‘ilo pe kuo ‘osi hoko ia kimu’ā, pea ko hono mo’oni, kuo te’eki ke hoko ia kimu’ā ke fiema’u keu fai ha lea ki he Fale Alea. ‘Oku fakafiefia he mahino kiate au e taau mo e mahu’inga hoku fatongia ke tukumai e faingamalie ni. Ko e ‘uluakī ia. Ko e uá – ko e fehu’i pe ‘oku ‘ikai ha mafai (nifo) e ‘ofisi? ‘Ikai, ‘oku ‘i ai pe ‘a e nifo ‘o e ‘ofisi. Teu ‘oatu e fakatātā ki he ‘eku tali ko ia. ‘Oku ‘ikai fiema’u ia ke puke ha taha ‘o fakahū pe ‘ave ki pilisone ke tomu’ā ‘i ai hono mafai (pe nifo). Teke malava ‘o fai ha ngaue lahi ma’ā ha taha ‘aki hono toe foaki ‘a hono ngeia pe hange ko ia ‘oku mau ui ‘i Nu’u Sila ko e ‘mana.’ Ko ‘eku fakatātā eni ki ha faiako ‘i ha kalasi ‘oku ke ‘i ai pea ‘itengia koe ‘e he faiako. ‘E matu’aki fakamamahi. Pea mahalo he ‘ikai teke toe fai e anga ta’efé’unga koi a. ‘E ‘ikai fu’u fiema’u ia ke tautea’i koe, he ‘ikai fiema’u ke fakamavahe’i ko e mei he ako ‘o kapau ‘e tala atu ‘e fou he founiga ‘oku fenāpasi mo taau ‘a hono ‘itengia koe ‘o fakahoko atu ke “oua na’a ke toe fai ia” pea ke talangofua ki ai. Ko e me’ā pe ia ‘e fiema’u ke liliu ai ha to’onga. Ko e fatongia ia ‘oku fakahoko ‘e he ‘Omipatimeni. Kapau tetau ongo’i ‘oku ‘ikai ke taau pe ta’e’uhinga ha fai fatongia ‘a e pule’anga pe ko hono va’ā fakangae, ‘e ‘ikai ngata pe ‘i he ‘etau lea ‘aki, ka ‘oku tau fakamafola ia, pe ko ‘etau fakahū ki he fale alea pea tau toe ‘ave foki ki he ngaahi kautaha ongoongo pe tuku atu e ngaahi fakamatala ki he ngaahi mitia.

‘I he ‘ene pehē, ‘oku ‘ikai foki sai’ia e kakaí kapau ‘e ‘itengia kinautolu. ‘Oku ‘ikai ke ta’e’iai ha mafai ‘o e ‘omipatimeni.

Q. 5. ‘I he tala fatongia ki he kakai, ‘oku ‘i ai nai ha ‘mana’ ke tau ngaue’aki ke toe ola mo lavame’ā e kau mai ‘a e kakai ki he ‘etau ngaahi fai fatongia?

‘Oku lelei ‘aupito ‘a ho’omou ngaue. Kuo u fakatokanga’i hili ‘eku ‘a’ahi ki he Palēmia, na’a ne fakahoko atu he ‘twitter’ he taimi pe koi a mo ‘ai homa tā ‘i hono ‘ofisi. Ko e founiga fo’ou ia. ‘I he ‘eku kamata ngaue he fatongia ni, na’a mau tali ha kole ke fai ha faitā. ‘I he taimi ni, ko hai ‘e kole ke fai ha’ama tā, teu tali pe pea ‘e iku ke ‘asi mai he mitia fakasosiale. Ko e tokolahi e kakai ‘oku ‘i ai ha’ā nau me’afaitā, ‘o tatau pe ‘i Tonga ni, ‘oku nau malava ngaue’aki e mitia fakasosiale, pea ‘e lahi e faingamalie kenau hū ki he mitia fakasosiale. ‘E ‘ikai keu lava ‘o pehē, ‘o tatau mo ia kuo mou ‘osi fakahoko. Ko e ‘aho ni, kuo u toki kau ki ha fakataha mo e mitia pea ‘e hā he ‘initaneti ‘o nofo mo tauhi ai ke fuoloa. ‘E malava ai ‘e he kakai kenau fekumi ki ai he ‘initaneti – na’e ‘ikai kenau fa’ā malava ia, ka tenau malava ia he taimi ni. ‘E malava e kakai ‘o ‘ilo’i e taimi teke toutou ‘a’ahi ai ki ai neongo he ‘ikai teke lava ‘o fononga ki he ngaahi feitu’u lahi. ‘Oku ou pehē ‘e matu’aki faingata’ā ke fai hono iku’i ‘a hono ngaue’aki e ngaahi faingamalie ‘o e mitia mo e mitia fakasosiale.

Q. 6. Ko e ha ho’o vakai ki ho’o ngaahi fakataha kuo fakahoko ‘i Nuku’alofa ni?

Na’e faka’ofo’ofa mo lelei ‘a ‘eku ngaahi fakataha. Ka ko e taha ai ‘oku ou tui ‘oku fu’u mahu’inga taha ‘a e fakataha mo e Sea ‘o e Fale Alea ‘o makatu’unga pe mei he lahi e ngaahi motolo fakangae ‘oku lelei ‘a ia ‘oku tali ui ai e ‘omipatimeni ki he sea, kae ‘ikai ko e palēmia. ‘I he taimi ni, he ngaahi fonua ni’ihī ‘o e Pasifik, ko e palēmia ia ‘oku ne fai hono siofi e ngaue ‘a e ‘omipatimeni. Ko e me’ā ‘oku faingata’ā aí, kapau ko e fonua koi a ‘oku nau ngaue’aki e ngaahi fa’āhi fakapolitikale, ‘e fakakaukau e tafa’aki ‘e taha ‘oku kau noa ‘a e palēmia. ‘I he ‘ene pehē, ko e motolo lelei taha koi a ‘oku ngaue’aki ‘e Tonga ni. Ka ko e me’ā mahu’inga, ‘oku ohi ‘e he ‘omipatimeni ‘a e vā fengae’aki lelei mo e sea, faka’ilo ki he sea ‘a e tūkunga e ngaue, pea lelei ki he sea, ‘i he ‘eku fakakaukau, ke hakeaki’i he fale alea, e mahu’inga ‘o e ‘omipatimeni. Hangē koi a kuo tau vakai ki ai ‘aneafi, na’e matu’aki lelei ‘aupito. Na’e tataki ‘e he sea ‘a e fakataha ‘a e fale alea ke malava kia kinautolu kemau fai ha lea ki he fale alea. ‘Oku tokosi’i ‘aupito ha kau sea ‘o e fale alea tenau ala fai ia. Kiate au, ko ha makamaile ma’ongo’onga ia. ©OMB Tonga.

NGAAHI KAVEINGA ‘O E KUATA MA’ASI

Sanuali — Pule Lelei (Ki-ama)

***Fepueli—Ke tau fai pau ki he Pule
‘a e Lao***

***Ma’asi - ‘Oku lelei ‘a e Pule Lelei
kiate koe, pule’anga mo Tonga***

'A'ahi makehe 'a e 'Ompatimeni Pule 'a Nu'u Sila, Judge Peter Boshier

Na'e 'a'ahi makehe mai 'a e 'Ompatimeni Pule 'a Nu'u Sila, Judge Peter Boshier ki he 'Ofisi 'i Tonga ni 'o taumu'a ki hono toe fakamalohi'i ange e vā fengaue'aki mo fetokoni'aki 'a e ongo 'ofisi. Na'e toe faingamalie 'a Judge Boshier kene talamonū faka'osi ki he 'Ompatimeni 'o Tonga, 'Aisea Taumoepeau, SC., 'a ia na'a ne malōlō mei he fatongia 'i he 'aho 18 'o Fepueli, 2023.

'Oku toe hoko 'a Judge Boshier, ko e tokoni Palesiteni hono 2 'o e Kautaha 'Ompatimeni Fakavaha'apule'anga (IOI), pea na'e toe makatu'unga 'a 'ene 'a'ahi ke tokoni'i e 'ofisi 'o Tonga pea ke hakeaki'i e fatongia 'o e 'ompatimeni. Na'a ne vakai mo palani ki ha ngaahi fengaue'aki he kaha'u 'o kau ai ha ngaahi tafa'aki 'e fiema'u ha ako mo tokoni fakalakalaka pea ke takiekina e tokanga e ngaahi 'ofisi 'ompatimeni fakavaha'apule'anga mo e mahu'inga ke taau, 'ata ki tu'a mo fakatemokalati e founa pule.

Na'e folau fakataha mai 'a Judge Boshier mo Mr. Matt Lambie mo Ms. Renee Vaiola, ko e ongo fale'i ki he 'Ompatimeni Pule mei he va'a ki he Fakalakalaka Fakavaha'apule'anga mo Fengaue'aki (IDE). Na'a nau tau mai he 'aho 30 'o Sanuali pea ne fai hono talitali kinautolu 'i he mala'evakapuna Fua'amotu 'e he 'Ompatimeni, 'Aisea Taumoepeau mo e kau taki 'o fai e polokalama makehe 'o taki 'e he Pule Lahi, 'Alisi Taumoepeau, KC., mo hono tokoni, Sateki 'Ahio mo e Talekita 'o e Fakatotolo, Roman Vaihū.

Na'e fakafe'iloaki 'a Judge Boshier ki he 'Eiki Palēmia, Hon. Hu'akavameiliku, 'Eiki Sea e Fale Alea, Lord Fakafanua mo e Talafekau Lahi 'a Nu'u Sila, HE Mr. Matthew Howell. Na'e fakafe'i 'e he 'Eiki Sea 'a Judge Boshier mo 'ene ongo 'ofisa ki ha polokalama makehe mo e kau Memipa 'o e Fale Alea he Tusite, 31 'o Sanuali. Na'e fakahoko 'e Lord Tu'i'afitu e lotu taki kimu'a pea hoko ki he polokalamā 'o fai 'a e fakafe'iloaki 'e he Pule Lahi. Na'e fakahoko atu ki hono fakafe'iloaki 'e he 'Ompatimeni 'o Tonga 'a e 'Ompatimeni Pule 'a Nu'u Sila mo 'ene ongo 'ofisa pea mo honau ngaahi puipuitu'a fakangaue mo e fuoloa 'a 'enau fai fatongia. Na'e toki fakahoko e me'a 'a Judge Boshier ki he Fale Alea, 'o ne fakahā 'a 'ene fiefia 'i hono fuofua talitali ia 'e ha Sea mo e kau Memipa 'o e Fale Alea 'o Tonga, 'o tatau mo 'ene 'a'ahi mai he 2016, 'a ia na'e fakafe'i ia 'e he 'Eiki Palēmia Malōlō, Hon. 'Akilisi Pohiva, kene fe'iloaki mo 'e ne kapneti lolotonga 'a 'enau fakataha. Na'e aofangatuku e polokalama 'i hono foaki 'e Judge Boshier e me'a'ofa ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua.

'Ikai ngata hen, na'e tataki 'e he 'Ompatimeni Pule 'o Nu'u Sila 'a 'ene fakataha mo e kau faiongoongo 'o fakamamafa ki he 'e ne 'a'ahi mai ke talamonū faka'osi ki he 'Ompatimeni 'o Tonga. Na'a ne fakahā ki he kau faiongoongo 'i he 'aho Pulelulu, 1 'o Fepueli, 'oku ne 'i

Taupotu ki 'olunga—Ko hono foaki 'e Judge Boshier 'a 'ene me'a'ofa ki he Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua.

'Olunga—Ko hono fakafe'iloaki 'e he 'Ompatimeni 'Aisea Taumoepeau 'a e 'Ompatimeni Pule 'a NZ Judge Boshier.

Tonga ni ke fai 'a 'ene fakamāvae mo e 'Ompatimeni 'o Tonga 'a ia 'e malōlō mei he ngaue he 'aho 18 'o Fepueli. 'I hono fatongia ko e 'Ompatimeni Pule mo Tokoni Palesiteni hono 2 e IOI, tene fakahoko 'a 'ene fengaue'aki pe 'a'ana ke tokoni'i e 'ofisi 'i Tonga ni. Ko e taumu'a 'e taha ke vakai'i mo palani ki ha fengaue'aki he kaha'u he vaha'a 'o Tonga ni mo hono 'ofisi pea mo tala ha ngaahi tafa'aki 'e fiema'u ki ai ha ako mo hono poupou'i e kau ngaue pea ke faka'ilo atu e mahu'inga 'a e kautaha 'ompatimeni fakamamanilahi ki he taau, 'ata ki tu'a mo e pule 'oku fakatemokalati. Ko ha "faingamlie foki ia kia Judge Boshier kene fakahounga'i e ngaahi ngaue mahu'inga 'a 'Ompatimeni Taumoepeau ma'ae 'ofisi 'o Tonga mo e toenga e ngaahi 'ofisi 'ompatimeni 'o e Pasifiki mo fakamamani lahi kimu'a pea kakato 'e ne fai fatongia; tokoni ki he 'Ofisi 'o e 'Ompatimeni ke hakeaki'i e fatongia mahu'inga mo tau'ataina 'o e 'Ompatimeni (ma'ae kakai mo e pule'anga) kimu'a hono fokotu'u e 'ompatimeni fo'ou; pea ke ngaue fakataha mo e 'ofisi 'o e 'Ompatimeni he ngaahi tafa'aki fakangaue 'e fakatou fakamanako ki he ongo 'ofisi mo fai tokonia."

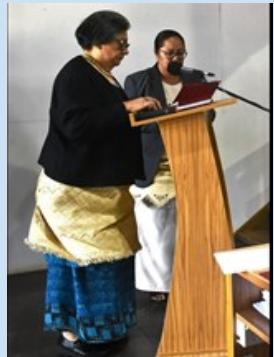
Na'e fakahoko e polokalama fakamave mo Judge Boshier mo 'ene ongo 'ofisa he efiafi Pulelulu, 1 'o Fepueli, 'i he Hotele Tanoa pea me'a ai e Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Tu'i Fakamaau Lahi Justice Michael Whitten, 'Ateni Seniale Linda Folauamoetu'i mo e kau fakaafe.

Na'e toe talamonū ai 'a Judge Boshier ki a 'Ompatimeni Taumoepeau ki he tu'unga fakalao mo faka-konisitutone fo'ou kuo a'usia 'e he 'ofisi lolotonga 'a 'ene fai fatongia mei he 2014 'i he 'ene hoko ko e Komisiona Le'ole'o e Vā mo e Kakai ki he 'e ne malōlō mei he fatongia 'Ompatimeni 'o Tonga. ©OMB Tonga.

Fokotu'u ke 'Ompatimeni Fakataimi 'a Mrs. 'Alisi Taumoepeau, KC

Na'e fokotu'u 'e he Sea mo e Fale Alea ke hoko 'a 'Alisi Taumoepeau, KC., 'o fai fatongia 'Ompatimeni Fakataimi 'o kamata lau mei he 'aho 18 'o Fepueli. Koe 'aho eni ma'e malōlō ai mei he fatongia 'a e 'Ompatimeni, 'Aisea Taumoepeau, SC., hili e ta'u 'e hiva 'a 'ene 'i he fatongia ni. Na'e fakafuakava'i e 'Ompatimeni Fakataimi 'i he Fale Alea he 'aho 9 'o Fepueli hili hono tali 'e he kau Memipa 'o e Fale Alea 'a hono fokotu'u ki he fatongia.

Na'e kamata ngae 'a e Mrs. Taumoepeau he 'ofisi 'i he 2019 ko e Talēkita 'o e Fakatotolo. Na'a ne hoko ko e Pule Lahi hili ha ta'u 'e taha mei ai kimu'a pea toki fakanofa ke ne 'ompatimeni fakataimi. Na'e kamata 'a 'e ne ngaahi fai fatongia he mala'e 'o e lao mei he 'ofisi 'o e 'Ateni Seniale. Na'a ne hoko ko e Solisitoa Seniale kimu'a pea fokotu'u ia kene hoko ko e 'Ateni Seniale mo Minisita 'o e Lao. 'Oku ne hoko foki ko e Loea ma'ae Tama Tu'i. ©OMB Tonga.

'Olunga—Ko e 'Ompatimeni Fakataimi, Mrs. 'Alisi Taumoepeau, KC, 'i he 'e ne fuakava ki he fatongia 'i he Fale Alea. 'Oku ha he tā 'a e Kalake Pule, Mrs. Gloria Pole'o. (Faita 'a e 'Ofisi 'o e Fale Alea)

Totonu ki he ngaahi Fakamatala

'Oku tatau 'a e tala fatongia 'a e 'Ofisi 'o e 'Ompatimeni mo e ngaahi Totonu ki he Fakamatala ma'ae taha kotoa 'i Tonga ni, fakatatau ki he Pule Lahi 'o e 'Ofisi, 'Alisi Taumoepeau, KC., lolotonga 'a e felingiaki fakakaukau ki he ngaahi totonu ki he fakamatala. Ko e polokalama eni 'a e Va'a ki he Fakalakalaka 'a e Kautaha 'o e ngaahi Pule'anga Fakatahataha 'o Mamani (UNDP), 'Univesiti 'o e Pasifiki Tonga (USP) mo e kautaha 'a e fanau ako (USPSA), Tokoni Fakapule'anga 'a Pilitania (UKAid) mo e Polokalama Tokoni 'a Nu'u Sila (NZAid), na'e fakahoko mei he 'aho 17-20 'o Sanuali, 'i he USP 'i 'Atele.

"Ko e ngaahi totonu 'a e tangata mo ha toe alelea ki he ngaahi totonu 'a e tangata pe ngae pe tu'utu'uni fakangae pe Lao 'i Tonga ni, kuo lakahake he ta'u 'e 100 'o hange kuo fakamatala ki ai 'a e fakaafe fakalangilangi. 'I he 1875, na'e foaki ai 'e he 'etau Konisituzione 'o kakato ai 'a e ngaahi totonu, pea 'oku ou tui 'oku ma'u pe hen'i 'a e tatau 'o e Konisitutone he Laipeli 'a e USP ke toki fai ha vakai ki ai. 'I he 'eku lave ki he ngaahi Totonu 'a e Tangata pea mo 'etau ngaahi totonu faka-Konisitutone 'i Tonga, 'oku ou tui 'oku ou polepole ke talaki fakamamani lahi 'oku 'ikai ko ha kaveinga fo'ou eni, he kuo fakatoka mai 'o laka he ta'u 'e 100. 'Oku liliu e ngaahi founa 'oku tau ngae'i ai e totonu ko eni 'o lalaka mo taimi, 'o fekau'aki mo e ngaahi fakamatala 'oku totonu pea mo fakapotopo-to. 'Oku tau 'i hen'i ai ke poupou ki he ngaahi totonu faka-Konisitutone koi a pea 'oku tau fakamālō ki a kinautolu kuo nau fakapa'anga mo fokotu'utu'u e polokalama ni ke toe fai ai hotau fakamanatu.

"'Oku ou fakamālō ki he ngae kuo fai mai 'e he pule'anga, 'i he kuo hili talu mei he 1875, pea 'e kei hokohoko atu pe e ngaahi ngae ke fakapapau'i ko e ngaahi totonu 'oku foaki mai 'e he 'etau Konisitutone mo e ngaahi Aleapau 'a e Kautaha e ngaahi Pule'anga Fakatahataha (UN) kuo fakamahino ai kia kitautolu, 'oku ngae'i 'o fakatatau mo hotau tūkunga mo e totonu ki he ngaahi fakamatala mo e poto. 'Oku ou fie fakamatala nounou ki he ngaahi ngae 'oku fai 'e homau 'ofisi 'i he tūkunga ko eni, 'o e fakaukau faka-Tonga ki he ngaahi Totonu ki he Fakamatala.

'Olunga—Ko kinautolu na'a nau fakahoko e ngaahi lea (mei to'ohema) Dr. Robin Havea Talekita 'o e USP Tonga, HE Ms. Lucy Joyce, Talafekau Lahi 'a Pilitania, Mr. Paula Ma'u, Fakaafe Fakalangilangi mo Pule Lahi 'o e Potungaue MEIDECC, Mrs. 'Alisi Taumoepeau, Pule Lahi 'o e 'Ofisi 'o e 'Ompatimeni, mo Mr. Peter Lund, Tokoni Talafekau Lahi 'a Nu'u Sila.

"'Oku fakatefito mei he Lao ki he 'Ompatimeni 2001 e ngaahi fatongia 'o e 'Ofisi pea na'e fakahoko e ngaahi liliu lalahi he 2016 pea ko e tumutumū ko e liliu ki he Konisitutone kuo hoko ko e lao he ta'u kuo'osi 'a ia 'oku pehē – *Kuo pau ki he 'Ompatimeni, tukukehe ka toki tu'utu'uni 'a e lao, ke tau'ataina kakato ki hono fakahoko hono ngaahi mafai fakalao mo e fatongia 'o 'ikai ha kau noa 'e taha mei ha taha pe fa'unga mafai*. Ko homau tala ia mei he Konisitutone. 'Oku mau feinga ke fakapapau'i 'oku taau mo tali ui ki he fatongia 'a e ngaahi fa'unga ngae 'a e pule'anga ma'ae kakai.

Na'e toe fakamamafa'i 'e Mrs. Taumoepeau e hui tu'a 'o e ngaahi tefito'i fatongia 'a hono 'ofisi pea mo hono hakeaki'i e pule lelei mo e kei fakahoko e ngaahi tala fatongia ki he ngaahi kupu kotoa e pule'anga, sekitoa taautaha mo e sekitoa ma'ae kakai. "Pea neongo e puna e mo'ungaafi mo e peau kula pehē ki he KOVITI-19 kuo nau uesia e tapa kotoa e mo'ui, na'e kei malava pe e 'ofisi ke fai fatongia lolotonga e taimi mohu faingata'a ni lolotonga e kuata 'uluaki e 2022." ©OMB Tonga.

Lotu mo 'Omipatimeni Taumoepeau, SC. 'i he SUTT Fasimoeafi

Na'e kau fakataha e 'Omipatimeni, Mr. 'Aisea Havea Taumoepeau, SC., mo 'ene kau ngae 'i he ouau lotu 'a e Siasi Uesiliana Tau'ataina 'o Tonga 'o Fasimoeafi 'a Tungī 'o e Sapate 12 'o Fepueli. Na'e tataki e ouau ni 'e he faifekau 'o e vahenga, Rev. Samisoni Tuiaki.

Ko e ouau lotu fakataha faka'osi eni 'a e 'Omipatimeni mo 'ene kau ngae kimu'a pea ne malōlō mei he fatongia he 'aho 18 'o Fepueli, ko e hokosia ia hono 72 Ta'u, ko e ta'umotu'a fakalao ia pea malōlō mei he ngae 'o fakatatau ki he Lao ki he 'Omipatimeni. 'Oku 'oatu 'a e talamonū hen'i ki he 'Omipatimeni. ©OMB Tonga.

Tala Fatongia

Na'e fakakatoa ki he ngaahi tala fatongia 'e 11 lolotonga 'a e kuata 'o kau ai e lea na'e fakahoko 'e he Pule Lahi 'i he kaveinga ko e ngaahi Totonu ki he Fakamatala. Ko e faingamalie ia ke fai ai hono fakamatala'i e ngaahi fatongia tefito e 'ofisi pea mo e mahu'inga 'o e pule lelei. Ko e ni'ihi eni e ngaahi tala fatongia na'e fakahoko.

Fakataha mo e kau faiongoongo

Na'e fakahoko e fakataha mo e kau faiongoongo lolotonga e 'a'ahi mai 'a e 'Omipatimeni Pule 'a NZ 'i he 'aho 1 'o Fepueli.

Tala Fatongia ki he tukui kolo

Na'e fakahoko eni ki Hofoa, Puke & Sia'atoutai 'i he 'aho 25 'o Sanuali.

Felafoaki

Na'e ta'imalei e kakai e fonua 'I hono fakahoko e felafoaki he mahina Fepueli mo Ma'asi 'i he letio 87.5FM mo e 88.1FM.

Misiona A'u Tonu (REACH Mission) (6)

Na'e fakahoko ai hen'i e ngaahi tala fatongia 'e ono (6) 'o kau ai e 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni ki he ngaahi kolo 'o 'Eua ko ko Ha'atua, Petani, Sapa'ata, Futu, Ta'anga and Houma. Na'e fakafofonga'i ai e 'ofisi 'ehe 'Ofisa Fakatotolo Pule, Mr. Pilimisolo Tamo'ua, mo e 'Ofisa Fakatotolo, 'Etivoni Pifeleti. Na'a na malava ke tuku atu ha ngaahi fale'l mo e tokoni pea mo lekooti e ngaahi launga mei he ni'ihi 'o e kainga 'o 'Eua. ©OMB Tonga.

Lavame'a he ako PDLP

Kuo kau fakataha 'a e ongo 'Ofisa Fakatotolo 'a e 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni 'i he toko 11 kuo nau ikuna 'a 'enau ako ki he Tipiloma Faka-Polofesinale ki he Ngaue Fakalao (PDLP) fe'unga mo e mahina 'e ono (6) 'a ia na'e toku fuofua fakahoko 'i he 'Univesiti 'o e Pasifiki Tonga (USP) 'i Tonga ni. Ko e ongo 'ofisa ni ko 'Etivoni Pifeleti mo Siosaia 'Ofa Tu'i'onetoa. Na'e pau ai ki he kau loea ni ke nau fakahoko e polokalama ako faingata'a ni fe'unga mo e uike 'e 22 kimu'a pea malava ke nau ngaue fakalao.

"Ko e 'uhinga hono fakahoko pe 'i Tonga ni e ako PDLP ko e lahi hono fiema'u pea mo e nunu'a 'o e KOVITI-19, 'a ia ko e kole ki ai na'e fou he USP 'i Tonga ni, Potungaue Ako mo Ako Ngaue mo e Potungaue Lao," fakatatau ki he fakamatala 'a Dr. Robin Havea, Talēkita 'o e va'a 'i Tonga ni 'o e USP.

Neongo na'e 'i ai e kau fai ako na'a nau faiako mai he ngaahi konga e polokalama mei USP 'i Laucala, Suva, 'o fakafou he zoom, na'e kau he kau faiako 'a e ongo 'ofisa ngae 'a e Potungaue Lao 'a ia ko Ms. 'Akanesi Katoa mo Rose Lesley Kautoke. Fakatatau ki he fakamatala 'a Dr. Havea, 'oku 'amanaki ke toe kamata 'i 'Akosi e ta'u ni 'a e polokalama tatau 'i Tonga ni pe.

"Ko e faingamalie lahi eni ki he 'etau fanau Tonga ken au fakahoko pe e polokalama ako PDLP 'i Tonga ni. 'Oku fakaahofi ai e taimi lahi tukukehe ange 'a e to'o atu e kaveinga fakapa'anga lahi kuopau ke fuesia 'e he taha kotoa 'e ako he polokalama ni 'o kapau na'e fai ki Fisi," ko e fakamatala ia 'a Dr. Havea.

'Oku fie talamonu 'a e 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni kia 'Etivoni Pifeleti 'a ia na'e fakanofo ki he ngae fakalao he Falaite, 24 'o Ma'asi, 2023. Na'e sea he ouau ni 'a e 'Eiki Tu'i Fakamaau Lahi, Justice Michael Whitten mo Fakamaau Lahi Petunia Tupou. Na'e fakapapau'i 'a e kau aka kotoa 'e toko 11 'e he Palesiteni 'o e Sosaieti Lao 'a Tonga, Mrs. 'Alisi Taumoepeau, KC. Na'e fai hono fokotu'atu 'o Loea Pifeleti 'e he Talekita 'o e Fakatotolo 'o e 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni, Mr. Roman Vaihu. Lolotonga eni, 'e fakafuakava'i 'a Mr. Siosaia 'Ofa Tu'i'onetoa ki he ngae fakaloea 'i Nuku'alofa ni 'i Sune, 'i ha folau mai hono famili mei 'Amelika. ©OMB Tonga.

Fakatokanga'i e kau ngae lelei 'o e mahina

Na'e fakatokanga'i e fai fatongia lelei 'a e kau ngae 'e toko tolu (3) lolotonga e kuata. Ko e 'ofisa ngae lelei 'o Sanuali na'e foaki ia kia Sisilia Tōkai ko e Sekelitali Tokoni Ma'olunga, Fepueli ko 'Akanesi Fa'otusia ko e Tokoni Sekelitali pea mo Ma'asi ko 'Etivoni Pifeleti ko e 'Ofisa Fakatotolo. Na'e foaki 'e he 'Omipatimeni Pule 'a Nu'u Sila, Judge Boshier, 'a e pale 'o Silia Tōkai, lolotonga ia 'a 'ene 'a'ahi mai ki Tonga ni. Talamonū atu kia kimoutolu kotoa!

To'omata'u—Ko hono foaki atu 'e Judge Boshier e Tokotaha Ngaue Lelei taha 'o Sanuali ki a Sisilia Tokai, ko e Sekelitali Tokoni Ma'olunga.

Ko e Tokotaha Ngaue Lelei taha 'o Fepueli, 'Akunesi Fa'otusia, Tokoni Sekelitali.

Tokotaha Ngaue Lelei taha 'o Ma'asi, 'Etivoni Pifeleti, 'Ofisa Fakatotolo.

'Ofisi 'o e 'Omipatimeni, Tonga. Oongoongo 'o e Kuata Ma'asi, 2023.

Pulusi 'e he 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni. 'Etita – Pule Lahi (CEO). Kakano mo e Fokotu'utu'u – 'Ofisa Fetu'utaki & Mītia (CMO). Ngaahi 'ata – Tokoni 'Ofisa Fetu'utaki & Mitia (A/CMO). Ki ha ngaahi fa-ka'eke'eke pe launga, kataki 'o fetu'utaki ki he telefoni ta'etotongi ko e 0800 662 | 'imeili – investigation@ombudsman.to | Messenger 'i he Feisipuka – 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni | Uepisaiti – www.ombudsman.to | Tu'u'anga 'o e 'Ofisi – Fungavaka 2, 'Ofisi 'o e Sino'i Pa'anga Malōlō, Fetaulaki'anga 'o e hala Mateialona & hala Lēlue, Kolofo'ou | Telefoni: (676) 740 1451 or 740 1463. Ko homau 'Ofisi 'i Vava'u 'oku tu'u 'i he fetaulaki'anga 'o e hala Tu'i & hala Talau, Neiafu. Fika telefoni ko e 71-295. © OMB Office, 2022.